

végi térképek egyeztetése után az látszik valószínűnek, hogy a falu eredeti neve *Lupesti* (LIPSZKY 1806) a Görög atlaszban *Lupesty*, s FÉNYES szótárában is megtalálható *Lupest* néven, megjegyezve azt, hogy igen erdős, hegyes vidéken fekszik, s 442 óhitű lakosa van. Ezek szerint magyar nevét csak a 19. század végén kapta, lefordítva a román eredetit. De akkor honnan a *Farkasházy* családnév?

A családnevekkel kapcsolatban érdemes megemlékezni néhány tájegységet jelentő földrajzi névről. A *Rosdi*, *Rozsdi* neveket viselők hiába keresnek olyan településnevet, amelyhez családnévük kapcsolható. Tudjuk viszont, hogy a Szentendrei-sziget régi neve, nagyjából a 18. századig *Rosd sziget* volt (1314: insula *Rosd*). A sziget az Árpád-korban az ősi *Rosd* nemzetség birtoka volt s így kapta a nevét. Zsigmond korában a sziget már a visegrádi vár tartozéka s a király a szigeten lakó bolgárokat 1428-ban mentesíti mindennemű adófizetés alól. A 18–19. század során a sziget elnevezése néha még kettős, de az eredeti napjainkra teljesen feledésbe merült.

A példák számát bőven lehetne szaporítani, de talán a most említett nevek is bizonyítják a családnevek vizsgálatának településtörténeti fontosságát.

BARABÁS JENŐ

### "Szentés búcsú" – "torkos búcsú" (Tájnnyelvi adatok a magyar búcsújárásról)

A *búcsú* honfoglalás előtti ótörök eredetű szó a magyar nyelvben, a *boša* – 'kiürül, megszabadul', illetőleg a *boš* – 'üres' szó származéka. A magyar nyelvbe *bošay* – *bošuy* alakban kerülhetett, amelynek jelentése 'felmentés, engedelem' volt (TESz.). Későbbi és további jelentései ebből fejlődtek ki: 1. engedély (licentia), 2. bűnbocsánat (indulgentia), 3. búcsúvétel (discessus), 4. zarándoklat (peregrinatio), 5. templombúcsú (dedicatio ecclesiae: SCHRAM FERENC, Búcsújárás Magyarországon: Teológia 2 [1968]: 94, l. még TESz.), 6. körmenet, kivonulás (processio) és 7. búcsúk alkalmával rendezett vásár (sokadalom).<sup>1</sup> A román nyelv is mutatja, hogy ez utóbbi jelentés milyen fontos vonatkozása volt a búcsúnak. A magyar *búcsú* szó ugyanis *buciu*, *bilciu* alakban átkerült a román nyelvbe, s az óromán 'ünnepnap, templompátrónus ünnepe' jelentés mellett mind a mai napig heti és országos vásár értelemben is használatos (POPINCEANU, JON, Religion, Glaube und Aberglaube in der rumänischen Sprache. Nürnberg, 1964).

A magyar nyelvben a búcsú szó tehát jelentheti a szent helyekre vezetett zarándoklatokat (peregrinatio), a szent helyek ünnepi sokadalmaikat, valamint a

<sup>1</sup>A *búcsú* 'processio', valamint *búcsú* 'vásár' megjelölés az egész országot átfogó gyűjtésem tapasztalata és eredménye. A *búcsú* 'sokadalom' értelmezésre már SCHRAM FERENC is utal (i. m. 94).

templom védőszentjének (*dedicatio ecclesiae*) emlékünnepe. Hogy a kétfajta ünnepi alkalom között különbséget tegyen, a népnyelv bizonyos jelzőkkel különbözteti meg a kétféle búcsút. Ezek a jelzők jól kifejezik a két fogalom közti különbséget, s megvilágítják lényegüket is.

A kegyhelyekre vezetett zarándoklatokat a dunántúli és a kislalföldi nép *szentes búcsú*-nak nevezi, az Alföldön *szent búcsú* a neve. Ezzel egyértelműen utalnak az ilyen alkalmak jellegére, szemben a templombúcsúkkal, amelyek lényege a szűkebb közösség, az egyházközösség, a falu, a család összetartozását kifejező vendégség, ünnepi asztal. Budapest környékén és a palóc nyelvjárás területén *vendégség* is a neve (VAJKAI AURÉL, Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken: Magyarisztudomány 1 [1942]: 117; saját gyűjtés [s. gy.]). Keszthely környékén a Dunántúlon *réteses búcsú*-nak nevezik (VAJKAI i. h.; BÁLINT SÁNDOR gy. 144–84), míg a Duna–Tisza közén, Kalocsa környékén általános a *torkos búcsú* elnevezés (VAJKAI i. h.; Magyar Néphit Topográfia, Szakmár, Bács m.). Vasvár vidékén *táncos búcsú*-nak mondják, utalva az egyházi megemlékezést követő mulatságra (BÁLINT SÁNDOR gy. 130–84). A csallóközi Kisudvarnokon a *szentes búcsú*-val ellentétben *világi búcsú*-nak mondták, a zoboralji Vicsáppapátiban pedig a *falu búcsú*-jának. A Székelyföldön, Csík megyében, ahol a *megye* szó megőrizte egykori egyházközösség jelentését, a plébánia búcsúnapját *megyébúcsú*-nak vagy röviden *megyé*-nek nevezik (GAZDA JÓZSEF, Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete. Bukarest, 1980. 338; BÁLINT SÁNDOR gy. 147–84; s. gy.).

Egyes helyeken a templombúcsúkat – a vásárokhöz hasonlóan – az éppen akkor érő veteményről, gyümölcsről nevezték el. A keceli Szentháromság vasárnapi búcsút tréfásan *sajátabúcsú*-nak (salátabúcsú), a jánoshalmi Szent Anna-napi búcsút *tökbúcsú*-nak, az algyői Anna-napit *tökkápisztás*-nak nevezték (BÁRTH JÁNOS, Az illancsi tanyák népének hajósi búcsújárása: Népi kultúra – népi társadalom 11–12 [1980]: 59–117; LELE JÓZSEF–WALDMANN JÓZSEF, Hagyományvilág: Tápé története és néprajza. Szerk. JUHÁSZ ANTAL. Tápé, 1971. 573–628). Tökkáposztás ételekkel csúfolták a csépai (Szolnok m.) Jakab-napi búcsús vendégséget, míg a szeged-alsóvárosi Havi Boldogasszony búcsúnak *kovászosuborkás búcsú* volt a neve (BARNA GÁBOR, Ünnepi szokások és hiedelmek Csépa: Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. 2. Szerk. BARNA GÁBOR. Eger, Szolnok, 1982. 390; BÁLINT SÁNDOR, Szeged-alsóváros. Templom és társadalom. Budapest, 1983. 114). A Borsod megyei Kács búcsújáróhely Szentháromság vasárnapi búcsúját *cseresznyés búcsú*-nak, Bogács szeptember 8-i, Kisasszony-napi búcsúját pedig *paradicsomos búcsú*-nak is mondják.

A szent helyekre igyekvő zarándokcsoportoknak is változatos a megnevezése. Olykor erre is halljuk a *búcsú* elnevezést az Ipoly mentén és a Jászságban. A bukovinai székelyek között, valamint a Székelyföldön csaknem kizárólag a *keresztalja* név járja. Szegeden is *köröszt*, *körösztalja* (BÁLINT SÁNDOR, A szögédi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. 3: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978–79/2. Szeged, 1980. 369), Erdőtelken, a szabolcsi és ungi falvakban alkalmanként *kereszt*. Legyakoribbnak azonban a latin *processio* szó helyi változatai tűnnek: Baranyában *procensió*, a Bakonyban *prosekió*, a Galga mentén *profécio* (BOZLÉK KRISZTINA gy.).

Az Alföldön megtaláljuk a *processzió* formát is. A *búcsú* szót Nyugat-Dunántúlon mindig röviden *bucsu*-nak ejtik. Moldvában a románok, a Felvidék egyes részein (pl. a Murány völgyében) a kétnyelvű evangélikus szlovákok is átvették a magyar *búcsú* kifejezést: *id'eme na buču*, megyünk a búcsúba, mondják. A román nyelvben a *bucui*, *bilci* vásárt jelent (Kós KÁROLY, Az árucseré néprajza: Népelet és néphagyomány. Bukarest, 1972. 28).

A Palócföldön a díszesebb tarisznyák között volt külön búcsújáró tarisznya. A Palócföldön ennek neve *szenktúti tarisznya*. Csak egyszer-kétszer kötötték fel egy évben, Mátraverebély-Szentkútra menet. Széles körben használta az észak-hevesi, s az Ipoly-völgyi palócság is. Észak-Hevesben nagy barkós rózsákkal díszítették. Némelyiken felirat is volt: *Ádám Mariska, Csitár, 1911. március 7-e*. A tarisznyák leírója, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA szerint az 1930-as években a hozzáértő ember a tarisznyák díszítése alapján következtetni tudott, hogy a szenktúti búcsúra a processziók melyik palóc vidékről jöttek. (A moldvai búcsúkon, vásárokon ezt a női ingek vállhímzése mutatta meg.) Az Ipoly-völgyében a hátitarisznyát csak búcsújárásra használták. Neve *búcsús tarisznya*. A hátikosár megjelenésével a hátitarisznya visszaszorult, s inkább a búcsúi, ünnepi alkalomra korlátozódott (PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, Egy népi teherhordó eszköz magyarországi elterjedtségének tanulságai. Hátitarisznya a palócoknál a 19–20. században: Az Egri Múzeum Évkönyve. 1976. 178, 184, 186, 189). Mind a mai napig tarisznyát használnak csíksomlyói búcsújárásukkor a moldvai magyarok. Csíkosan szőtt, az erdélyiek által ún. *csángós tarisznyá*-jukról akkor is meg lehet őket ismerni, ha már nem viseletben vannak. Ezeket a tarisznyákat veszik elő odahaza Moldvában is. (Kós KÁROLY-SZENTIMREI JUDIT-NAGY JENŐ, Moldvai csángó népművészet. Bukarest, 1981. 217, 232, 287.) A Felső-Tisza vidékén, Zemplénben és Ungban ugyanezt a célt szolgálja a teherhordó lepedő, helyi nevén a *zajda* vagy az *ajda*.

A távolabbra induló búcsúsokkal szekerek is mentek, hogy az élelmiszeres és ruhás csomagokat, a betegeket, öregeket és gyerekeket vigyék. A fuvarosok általában maguk is búcsúsok voltak, akiknek családtagjai is ott gyalogoltak a menetben. Az idegenek azonban fizettek a megállapodás, a kocsin töltött idő szerint.

Sajátos rendje és terminológiája alakult ki a Máriaradnára vezetett, kocsikkal kísért gyalogos búcsújárásoknak a Körösök vidékén, amely egészen az első világháborúig élt. Kunszentmártonból a búcsúsok között sokan gyalogosan voltak. Ezek csomagjaikat feltehették a kocsira, azért nem kellett fizetniök. Volt olyan résztvevő, aki csak félnapig ült a kocsin, a másik félnapot gyalogszerrel tette meg. Ez *félbéres* volt, azaz a fuvarösszegnek csak a felét fizette. Akik a kocsin ülve tették meg a többnapos utat, ezek voltak az *egészbéres*ek. *Félfelülők*-nek és *egészfelülők*-nek is nevezték őket. A kocsik egymás után mentek. Mindig kijelöltek két fogatot, akik a gyalogosok után haladtak, hogyha valaki rosszul lett közülük, felvehessék. A *félbéres*ek délben cseréltek helyet: leszálltak, vagy éppen akkor ültek fel.

Endrődön a kocsisok hasonlóan vállaltak utasokat: *félülők*-ket, *egészülők*-ket és *batus*-okat. Az egészülők mindig kocsin ültek, csak akkor szálltak le rövid időre, amikor egy-egy faluba beértek, és a templomhoz közeledtek. Mindezt azért a kocsisnak

egy véka abrakot és egy koronát, 50 krajcárt fizettek csomaguk, batyujuk szállításáért (FÜLÖP IMRE kézírata, EA. 1799.).

A századfordulón alkalmanként *búcsúhajók* is jártak a Tiszán: kitűzött kereszttel, zöld ággal földiszített, lóvontatta fahajók, régi nevükön *luntrá*-k voltak ezek, amelyeken az alsó Tiszavidék népe, a Lentség népe jött a szegedi augusztus havi búcsúra (BÁLINT SÁNDOR, Szeged-alsóváros. Templom és társadalom. Budapest, 1983. 14–17). Az 1940-es években hajóval ment a csongrádi Mária-napokra Közép-Tisza mente és a Körös-völgy népe is.

A vallásos egyletek, társulatok már a XVIII. században s azt megelőzően is a zárandoklatoknak szervezői és a búcsújáró gyakorlat támaszai voltak. A különféle célokkal megalakult ájtatos egyesületek tevékenységébe a búcsújárások szervezése részben beletartozott, tehát bizonyos szempontból búcsújáró egyesületekként is működtek.

A Székesfehérvárról rendszeresen Andocsra zárandoklók adatait az *Andocsra járó búcsúsok Jegyzőkönyve 1863* című kéziratot könyv őrizte meg. Ez ugyan nem említi, hogy a búcsúsok társulatot alakítottak volna, ám a jegyzőkönyvi adatok egyértelműen azt igazolják, hogy ez szabályos társulatként működött és működik ma is a koronázó városban, rendszeren választott vezetőséggel, tisztségviselőkkel. A társulat ügymenetéről jegyzőkönyvet vezettek, abban minden fontos adatot feltüntettek: a búcsúvezetők nevét, a résztvevők számát, a felajánlott adományokat, a zárandoklat alatt történt eseményeket, s leírták a búcsús csoport kezelésében lévő tárgyakat. A búcsúskönyvet mindig a búcsúelőjárók vezették.

Előjárónak, vezetőnek a legrátermettebbeket igyekeztek ajánlani a búcsújárásban résztvevő férfiak közül az anyatemplom (székesegyház) lelki vezetőjének. A kiválasztott személyt ő avatta fel a zárandoklat fő előjárójává, aki azután még 8-10 férfit választott maga mellé segítségnek a zárandoklatok szervezésére. Tisztségüket mindaddig viselhették, amíg egészségi állapotuk lehetővé tette számukra a zárandoklatokon való részvételt. Általában két búcsúvezető előjáró volt: egyik a Felsőváros, másik az Alsóváros lakosaiból. Feladatuk volt a zárandoklat előkészítése, a *bugyroskocsik* felfogadása, az úti szállás lefoglalása, s az útközbeni ájtatosságok, ének és ima vezetése, irányítása. A résztvevőktől összegyűjtött pénzből hagyományosan gyertyát és olajat vittek az andocsi templomnak.

Az *előjáró*-t, *búcsúvezető*-t, a *segédek*, *segítő*k és az *énekesek* segítették. A jegyzőkönyvben név szerint is megemlíti a *lelki vezető*-ket, akik mindig papok voltak. A székesfehérvári búcsúsok szervezésében az utolsó gyalogos zárandoklat 1961-ben indult Andocsra. Ettől kezdve vonattal, autókkal, busszal járnak.<sup>2</sup>

A kunszentmártoni radnai búcsús társulat megalakulásának pontos idejét nem ismerjük. Kezdeté valószínűleg még a XVIII. századba nyúlik vissza, hiszen 1726-tól kezdődően Kunszentmárton népe a máriaradnai pünkösdi zárandoklatot szinte nemzeti búcsújának tekintette. XVIII. századi a templom radnai, Szent Ferenc oltára is. Írásos adataink csak az 1850-es évekből vannak, amikor éppen a radnai

<sup>2</sup>FEKETE IMRE kézírata. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a búcsúsokról MOLNÁR GYULA, A székesfehérvári egyházmegye lelkipásztorkodásának Mária- emlékei című tanulmányában (kézirat) nem tesz említést.

búcsújárással összefüggésben a kunszentmártoniak megalakították az élő lelki rózsafüzér társulatot. Az Olvasó Társulat 1854-ben szorgalmazta a radnai búcsújárásokhoz használt zászlók megújítását, újak vásárlását. Ennek kapcsán derült ki, hogy a Radnai Társaság kasszájában "egy krajtzár" sem volt. A rózsafüzér társaság a pénzt összegyűjtötte, s az új búcsújáró lobogókat elkészíttette. A szentesi iparosok által kiállított számlán olvassuk ismét, hogy a munkát a *Nemes Kun Sz. Mártonyi Radnai Társaság* részére készítették. A működése kezdetén lévő és virágzó rózsafüzér társulat 1855. február 2-án formálisan is magába olvasztotta a feltehetően már régóta csak névleg működő Radnai Társaságot. A társulati jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: "Ezután akár a lobogóra, akár a Radnai útba adakoznak, mind az Olvasó Társaság Kasszájába jöjjen és akár mi kívántatik onnan fojjon ki. Összve olvasztatott tehát az Olvasó és a Radnai Társaság Kasszájába."

A pünkösdi radnai út előtt gyakori bejegyzése a jegyzőkönyvnek, hogy "az úti kőtsigre, mint Radnai butsukor szokás, a pénztárnok itthon kéregetést eszközöljön." Ebből képződött a radnai búcsúalap a búcsújárók segélyezésére. A társulat gondoskodott arról is, hogy a Radnáról hazatérők elébe a Mária-lányok lobogókkal és a Grazban csináltatott Mária-szoborral kimenjenek a *felügyelő asszony*, a *dékányasszony* (dékánasszony) vezetésével. A kunszentmártoni társulat állíttatta fel 1904-ben a máriaradnai templomban a máig meglévő stációs képeket. A rózsafüzér, s a vele egybekapcsolt radnai búcsús társulat ügyeit mindvégig egy tisztikar irányította. Ez az *elnök*-ből, a *jegyzőkönyvvezető*-ből, a *főénekes*-ből és a *pénztárnok*-ből állt. A Mária-lányok felügyeletével a *dékányasszony* volt megbízva. A társulat főelőnöke a mindenkori plébános volt. Az *énekes* és a *dékányasszony* a társulati kasszából évente valamennyi pénzfizetést is húzott.

Az első világháború után, a trianoni békeszerződésben megvont új határok elvágta Máriaradnától az Alföld nagy részét, így Kunszentmártont is. A korábbi radnai búcsúalap azonban ezt követően is fennmaradt, s a befolyt összegeket továbbra is a búcsújárók segélyezésére fordították. 1924-ben a társulat vagyonát képező tárgyak között a következők voltak: négy *búcsújáró lobogó*, egy *búcsújáró láda*, egy kézilámpa, az ezüstkeresztnek egy *viaszkostartó*, két lobogónak *ruhatakaró* és *viaszkostakaró*, egy *csengettyű* és két viharlámpa, két *lobogótartó* és egy *könyvhordozó táska*. A búcsújáró láda hasonlított a vásározó ládához, azaz lefelé keskenyedő, a kocsiderékba illő alkotmány volt. (Az adatok a társulatnak a kunszentmártoni római katolikus plébánia irattárában lévő jegyzőkönyvéből valók, ill. s. gy.)

Kecskemét lakói 1885. május 9-én beadványban kérték akkori plébánosuktól, hogy a "Hajósi kegyelem képhez a búcsújárást szertartásaink szerint méltóztasson megengedni!". E bejegyzés azt tanúsítja, hogy a hajósi zarándoklatoknak már bevett szertartásai voltak, tehát régibb múltra tekinthetnek vissza.

A hajósi búcsútársulat ügyeit egy társulati *elnök*, valamint egy *búcsúvezető* és *fő imavezető* irányította. Pénztári bejegyzéseik is azt sejtetik, hogy már korábbi gyakorlat hivatalos plébániai elismerésével van dolgunk az alapítási kérelem benyújtása idején. A társulat vagyonja ekkor hat *ászló* (így írják!), két kék, két piros és két zöld, ezekhez *abrosz*, tok, két *feszület* két *ing*-gel, egy *pénzes* és egy *koszorúnak*

való láda, négy gyertyatartó és hat kis ászló volt. A kecskeméti 1885-ben a hajósi kegytemplomnak díszes oltárterítőket, s két aranyozott süjtással és rojttal díszített könyvtartó vánkus-t vittek. (A hajósi búcsúkra járók névjegyzéki könyve 1885–1915. a kecskeméti Katona József Múzeum Néprajzi Adattárában 305.83/1. leltári szám alatt. Lásd még: BARTH JÁNOS i. m. 98.)

BARNA GÁBOR

### A kalocsai Vén családnév eredete

A Vén családnév a leggyakoribb, legjellemzőbb, legrégebb és legtörzsökösebb családnévnek egyike Kalocsán. Méltó társa a szintén nagyon jellemző Csanádi, Kákonyi, Varajti, Kővágó, Rideg, Czár, Salacz, Bolvári, Vargacz, Katus, András, Tamás, Ferenc, Mácsai, Romsics, Balaton, Pírisi családneveknek. Amikor Kalocsáról írunk, természetesen nemcsak a mai városra gondolunk, hanem azokra a kalocsai szállások néven emlegetett kis falvakra is, amelyek a hajdani kalocsai határban alakultak ki, és amelyeknek a pota népcsoportot alkotó népessége kalocsai eredetű (BARTH JÁNOS, A pota néprajzi csoport: Ethn. 84 [1973]: 564–70; uő. A kalocsai szállások településrajza. Kalocsa, 1975).

A Kalocsán és a kalocsai szállásokon oly gyakori Vén nevű családok hatalmas fájáról került a legújabb kori magyar história politikai áldozatai közé az a Vén József, aki a forradalmárokkal folytatott budapesti harcokban vesztette életét 1956. október 24-én. Emlékét nagy kegyelettel ápolták a hatalmi tényezők Kalocsán és környékén az 1960-as, 70-es években. Szervezeteket, intézményeket neveztek el róla. Többek között az 1960-as évek második felében felépült nagy kertvárosi általános iskolát is Vén József Iskolának keresztelték el. Közismert, hogy a köznapi szóhasználatban a rendszerint hosszú nevű iskolákat a névadó személy nevének családnévi részével jelölik az emberek országszerte. A magyar diák "Apácaiba", "Radnótiba", "Sziládyba", "Katonába", "Bólyaiba" stb. jár. A Vén családnév azonban rövidege, vagy talán enyhén humoros hangzása miatt nem volt alkalmas a "Vénbe" alak kialakítására. Helyette a "Vénjóska" alak vert gyökeret az iskola köznapi jelölésére. Az 1980-as években teljesen természetes dolognak számított, ha a csodálkozó idegen efféle párbeszédet hallott a kalocsai Főutcán: Hová jár a fiad? "A Vénjóska". Hol tanít a feleséged? "A Vénjóska".

Kalocsa város lakóinak első ismert név szerinti felsorolásában, az 1703. évi összeírásban nem találunk Vén családnévet (PL. IV. 23-a. CP. II. 41). Nem szerepel Vén nevű lakos az 1715. évi országos összeírás kalocsai lajstromában sem (OL. 1715. évi ői. Pest-Pilis-Solt vm. Kalocsa). Anyakönyvi feljegyzésekben azonban már 1700-ban is előfordul Vén vezetéknev. Bár a kalocsai plébánián csak 1720-tól folyt rendszeres anyakönyvezés, 1700 és 1703 között a kecskeméti ferencesek följegyezték